

شناسایی و تحلیل مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام و بهنگام در عشایر طایفه شش بلوکی

سید محمدرضا حبیبیان^{۱*}، حسین بارانی^۲، احمد عابدی سروسنانی^۲ و عادل سپهری^۴

*۱- نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری علوم مرتع، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

پست الکترونیک: smrhabibian@yahoo.com

۲- دانشیار، گروه مرتع، آبخیزداری و شیلات، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

۳- دانشیار، گروه مرتع، آبخیزداری و شیلات، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

۴- استاد، گروه مرتع، آبخیزداری و شیلات، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۶/۳/۳

تاریخ دریافت: ۹۵/۸/۲۳

چکیده

به منظور شناسایی و تحلیل مهم ترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام و بهنگام به مراتع ییلاقی در زیست بوم عشایر قشقایی (طایفه شش بلوکی) در سال ۱۳۹۴، اقدام به نمونه آماری به تعداد ۴۰۵ خانوار از گروه بهره برداران عشایری و نیز ۴۵ نفر از گروه کارشناسان مطلع و خبره در زمینه کوچ و مدیریت چرای دام در استان های فارس و بوشهر شد. روش تحقیق، پیمایش توصیفی و تحلیلی و ابزار تحقیق پرسشنامه همراه با مصاحبه بود. در این تحقیق نظرات دو گروه آماری در قالب طیف (پنج گزینه ای) لیکرت جمع آوری شد و سپس از طریق آزمون های پارامتریک و ناپارامتریک از جمله: آنالیز تجزیه واریانس، U مان ویتنی، کروسکال والیس مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج نشان داد که بین نظرات کارشناسان و بهره برداران از نظر اولویت عوامل مؤثر، تفاوت معنی داری ($P < 0/01$) وجود دارد. به طوری که کارشناسان مهم ترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام را به ترتیب اولویت: ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، گرمای زودرس در قشلاق، کاهش بارندگی و خشکسالی های پی در پی، نداشتن پروانه چرا در قشلاق و از بین رفتن مراتع میان بند نسبت به بقیه عوامل می دانند در حالی که بهره برداران مهم ترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام را به ترتیب اولویت: کاهش بارندگی و خشکسالی های پی در پی، نداشتن پروانه چرا در قشلاق، ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، کمبود امکانات و خدمات بهداشتی در مسیر کوچ از قشلاق به ییلاق و رقابت در رسیدن و بهره برداری از مراتع ییلاقی بین بهره برداران ذیحق نسبت به بقیه عوامل می دانند. همچنین کارشناسان مهم ترین عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام را به ترتیب اولویت: تعیین تاریخ کوچ از سوی دولت با هماهنگی بهره برداران، برقراری اتراقگاه های موقت از سوی دولت در مسیر کوچ عشایر از قشلاق به ییلاق، کنترل گیاه بهمن در قشلاق از طریق اصلاح مراتع، گماشتن قرقبان برای مراتع ییلاقی و حمایت دولت از طریق تامین علوفه نسبت به بقیه عوامل می دانند. در حالی که بهره برداران مهم ترین عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام را به ترتیب اولویت: وجود علوفه مرغوب در قشلاق، حمایت دولت از طریق تامین علوفه، نبودن رقابت در رسیدن و بهره برداری از مراتع ییلاقی بین بهره برداران ذیحق، وجود مقدار زیاد علوفه در مرتع قشلاق و کافی بودن آب در قشلاق نسبت به بقیه عوامل می دانند. ضمناً در این تحقیق مشخص شد که بین نظرات کارشناسان همبستگی معنی داری ($P < 0/01$) وجود دارد ولی بین نظرات بهره برداران (تیره ها و بنکوه های عشایری مورد بررسی) همبستگی معنی داری وجود ندارد.

واژه های کلیدی: کوچ زود هنگام، کوچ بهنگام، چرای زودرس، مراتع ییلاقی، طایفه شش بلوکی.

مقدمه

مؤسسه تحقیقات جهانی در سال ۱۹۷۸ گزارش کرد که چرای بیش از حد مهمترین دلیل تخریب مراتع در آفریقا و استرالیاست. همچنین چرای دام سبب تخریب مراتع به مقدار ۵۸ تا ۹۱ درصد و افزایش میزان رواناب سطحی در مناطق خشک و نیمه خشک جهان شده است. برقراری تعادل بهینه و منطقی بین تعداد بهره‌برداران و توان تولیدی مراتع و اندازه مناسب گله در واحدهای بهره‌برداری از مهمترین نیازهای مدیریت پایدار مراتع است. رشد و بهره‌وری عوامل تولید بیشترین سودآوری اقتصادی را دربردارد. امروزه مرتعداری به‌طور عمده از جهات فنی و اکولوژیکی مورد بحث است. از این رو یک خلأ جدی وجود دارد و آن نادیده گرفتن جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی مراتع است (میلادفر، ۱۳۸۹). به گفته (Walker, 2000)، عوامل اقتصادی اجتماعی فاکتورهایی هستند که اغلب در مدیریت چرای مراتع تأثیر گذاشته و آن را تحت الشعاع خود قرار می‌دهند. محققان بسیاری بر اهمیت کلیدی تعادل دام و مرتع در مدیریت مراتع تأکید کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به (Valentine, 2001; Harrington *et al.*, 1984) اشاره نمود. به اعتقاد آنان انتخاب صحیح تعداد دام در مرتع مهمترین گزینه برای بهبود پوشش گیاهی، تولیدات دامی و بازده اقتصادی است. اثر چرای مفرط بر کاهش پوشش، تولید و تغییر ترکیب گیاهی در مطالعات بسیاری به اثبات رسیده است. Milchunas و Lauenroth (۱۹۹۳)، در بررسی تأثیرات چرای بر روی پوشش به این نتیجه رسیدند که تغییرات ترکیب گونه‌ای بستگی به زمان و شدت چرای دارد. با این حال تولید اولیه با تغییرات ترکیب گونه‌ای تغییر نمی‌کند. در این تحقیق گندمیان با افزایش شدت چرای نسبت به سایر گیاهان بیشتر کاهش یافتند. البته نتایج مشابهی توسط (McIntyre & Lavorel, 2001) در مراتع کوئینزلند استرالیا، Val & Crawley (2005) در علفزارهای انگلستان و (Liang, 2009) در استپ‌های

مغولستان و Mohamadi golrang (۱۹۹۴) در حوزه آبخیز بدست آمده است. آنان همچنین به این نتیجه رسیدند که افزایش شدت و دفعات چرای مرگ و میر در همه گونه‌ها را افزایش داده و مرگ و میر در گیاهان نابالغ بیش از گیاهان بالغ بوده است. زندگی عشایر مبتنی بر کوچ مستمر به‌منظور تأمین علوفه دام از مراتع و دسترسی به شرایط مساعد آب و هوایی است. این روش زندگی دارای سابقه طولانی در ایران است که متناسب با شرایط اقلیمی شکل گرفته است. در سده اخیر تحولات زیادی در شیوه زندگی سنتی عشایر به وجود آمده است؛ به‌نحوی که عشایر کارکرد گذشته خود را ندارند. از جمله این تحولات می‌توان به تغییر زمان حرکت و کوچ عشایر اشاره کرد که اغلب به ورود زود هنگام دام به مراتع و تخریب آن می‌انجامد (عابدی سروسستانی، ۱۳۹۳). زندگی مبتنی بر کوچ و مرتعداری نوع خاصی از معیشت در مناطق خشک و نیمه خشک جهان محسوب می‌شود که بر مبنای رمه‌گردانی و بهره‌برداری از مراتع و علفزارهای طبیعی قوام یافته است. تخمین زده می‌شود که بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ میلیون نفر در دنیا به این روش زندگی کنند (Grahen, 2008). در گذشته نه‌چندان دور، کوچ عشایر بر اساس یک برنامه زمان‌بندی در ساختار قدرت ایلی تنظیم می‌شد و بدین شکل بهترین زمان مناسب حرکت خانوارها و دام‌های عشایر از مناطق قشلاقی به مناطق بیلاقی و بعکس، با توجه به تجربه و دانش بومی تدوین می‌شد که طی قرن‌ها به‌دست آمده بود. به همین علت، تنظیم زمان مناسب حرکت و شروع کوچ عشایر معمولاً توسط بزرگان ایل، مانند خان، کلانتر و کدخداها انجام می‌شد و خانوارهای عشایر ایل تنها مجاز بودند در این زمان اقدام به جابه‌جایی و کوچ نمایند؛ اما در سال‌های اخیر، کوچ عشایر بین قشلاق و بیلاق دچار آشفتگی شده است. از آنجا که زمان انجام کوچ و به‌تبع آن، زمان ورود عشایر به همراه دامها به مراتع بیلاقی و قشلاقی در مدیریت صحیح مراتع از اهمیت زیادی برخوردار است، این بی‌نظمی می‌تواند پیامدهای مختلفی هم بر

کردوانی (۱۳۷۱)، علل چرای زودرس و بیش از اندازه مراتع در ایران را ناچاری یا عدم امکانات بصورت‌های مختلف، نامساعد بودن هوا، گران بودن مرتع، اختلافات محلی در عدم رعایت قانون، مالک نبودن و حس عدم مالکیت، عدم اطلاع از اصول صحیح دامداری و مرتع‌داری ذکر می‌کند. قنبری (۱۳۸۰)، مهمترین مسئله دامداری عشایری را کمبود علوفه لازم برای تغذیه دام‌ها و از بین رفتن تعادل لازم بین دام و مرتع می‌داند. مهرابی (۱۳۶۹)، مشکلات مهم زندگی عشایر را سختی کوچ بهاره، نبود امنیت در مسیر کوچ و کاهش وزن دام در کوچ می‌داند. جوری (۱۳۷۸)، یکی از مهمترین دلایل کوچ زود هنگام دامداران را نداشتن مراتع قشلاقی و به زیر شخم رفتن زمین‌های شالی‌کاری معرفی می‌کند. قنبری (۱۳۶۷)، مشکلات عمده‌ای که سبب کوچ زود هنگام از منطقه قشلاق می‌شود را شامل؛ عدم حمایت کافی دولت در تأمین علوفه، عدم خرید دام مازاد با قیمت مناسب به وسیله دولت، نوسان شدید قیمت خرید دام، گرمای شدید هوا، هجوم گیاهان غیرخوشخوراک و سمی، بروز بیماری‌های دامی و نداشتن پروانه چرای دامی تعدادی از عشایر می‌داند. در نتیجه چرای بی‌رویه و قبل از موعد مقرر باعث کاهش جمعیت گونه‌های خوشخوراک و سیر قهقرایی مرتع شده و در نهایت عرصه برای رشد گیاهان مهاجم و سمی و بی‌ارزش مساعد می‌گردد. مقدم (۱۳۷۷)، تخریب بیشتر مراتع به‌ویژه مناطق کوهستانی ایران را علاوه بر چرای مفراط، چرای زودرس نیز دانسته و معتقد است که در اثر تکرار این عمل، سطح وسیعی از مراتع، گیاهان مرتعی مرغوب خود را از دست داده و جای خود را به گونه‌های سمی و غیر علوفه‌ای داده است. شاه‌محمدی و همکاران (۱۳۸۴) به بررسی نظرسنجی طرح کنترل کوچ زود هنگام عشایر ایل بختیاری در مراتع بیلاقی استان اصفهان پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد عواملی مانند گرمی هوا، کمبود علوفه و آب در قشلاق، تخریب مراتع میان‌بند و فقدان ایل راه، عدم خدمات‌دهی دولت در مسیر کوچ، مشاع بودن بهره‌برداری از

زندگی عشایر و هم بر پایداری و سلامت مراتع داشته باشد. به همین علت، تلاش زیادی از سوی دولت انجام می‌شود تا کوچ عشایر به نحوی سامان یابد که با معیارهای حفاظت از مراتع سازگار باشد (عابدی سروستانی، ۱۳۹۳). مراتع از ویژگی‌هایی، مانند: گوناگونی و پراکندگی، وابستگی به الگوهای فصلی، متفاوت بودن در طی زمان و غیرقابل پیش‌بینی بودن از نظر اقلیمی برخوردارند (Nori, 2007). به همین دلیل، استفاده مناسب از مراتع نیازمند مدیریت صحیح چرای دام است. در علم مرتع‌داری، زمان ورود و خروج دام به مرتع باید هنگامی باشد که گیاهان به حداکثر رشد و تولید خود رسیده باشند تا ضمن به حداقل رسیدن آسیب‌پذیری پوشش گیاهی، علوفه بیشتری در اختیار دام قرار گیرد. در این هنگام، چنانچه گیاهان به بذر نشستند باشند، حرکت دام در مرتع به پراکنده شدن بذر و مخلوط شدن با خاک کمک می‌کند. بدین ترتیب، بذرهای گیاهان شرایط مناسبتری را برای رشد در فصل مناسب خواهند داشت. با افزایش پوشش گیاهی مرتع، فرسایش خاک کمتر می‌شود و نفوذ آب در خاک نیز تسهیل خواهد شد. تجربه عملی درباره رعایت طول مدت بهره‌برداری و زمان ورود و خروج دام به مرتع نشان داده است که این روش یکی از ارزان‌ترین و مؤثرترین راه‌های بهبود وضعیت کمی و کیفی پوشش گیاهیست؛ به‌طوری‌که اجرای مناسب زمان ورود و خروج دام در مراتع بیلاقی می‌تواند سالانه حداقل ۲۰ درصد به تولید مرتع و در همین حدود به پوشش گیاهی آن بیفزاید (صباحی، ۱۳۷۹). اما ورود نابهنگام دام به مرتع و چرای بدون برنامه زمان‌بندی، از طریق چرای زودرس گیاهان به کیفیت و سلامت مرتع آسیب خواهد رساند. عطری (۱۳۷۳)، بیان می‌نماید که در برخی از کشورها از جمله ایران، بطور مکرر مشاهده می‌شود که در بسیاری از نقاط، دامداران اعم از عشایر و روستایی، به علل مختلف اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی حتی گاهی اوقات بلافاصله پس از ذوب شدن برف‌ها و یا سپری شدن فصل سرما، اقدام به چرای زودرس مرتع می‌نمایند.

می‌دهند. بر اساس آمارگیری سال ۱۳۷۷ جمعیت این طایفه بیش از ۳۱۱۶۷ نفر بوده که برحسب رده‌های ایلی ۲۰ تیره، ۸۳ بنکو و ۴۵۹۳ خانوار را شامل می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۷). بیلاق این طایفه در دشت نمدان از قابلیت‌های بالقوه مناسبی برای توسعه فعالیت‌های زراعی و دامداری برخوردار می‌باشد. قلمرو قشقای نیز که دشت‌های نسبتاً وسیع فراشبند، بوشکان، دژگاه، دشت پلنگ و خرمایک را دربرمی‌گیرد، دارای شرایط آب و هوایی مناسبی برای استفاده حداکثر از منابع آب و خاک است (اداره کل امور عشایر استان فارس، ۱۳۸۴).

قلمرو بیلاقی این طایفه به وسعت تقریبی ۴۷۴۱۰۰ هکتار شامل سرحدات شهرستان‌های آباده و اقلید از استان فارس و شهرستان سمیرم از استان اصفهان بوده و در گستره جغرافیایی ۵۱ درجه، ۳۰ دقیقه طول غربی تا ۵۲ درجه و ۴۶ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و ۳۰ درجه و ۱۸ دقیقه عرض جنوبی تا ۳۱ درجه و ۵۴ دقیقه عرض شمالی از استوا قرار گرفته است.

قلمرو قشلاقی این طایفه به وسعت تقریبی ۸۴۴۶۰۰ هکتار شامل مرزهای سیاسی شهرستان‌های فیروزآباد و لامرد از استان فارس و شهرستان‌های دشتستان و دشتی، کنگان و دیر از استان بوشهر بوده و گستره جغرافیایی ۵۰ درجه و ۵۵ دقیقه طول غربی تا ۵۲ درجه و ۱۸ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و ۲۷ درجه و ۴۵ دقیقه عرض جنوبی تا ۲۹ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی از استوا است.

در این تحقیق گروه بهره‌برداران شامل ۷ تیره (تیره‌های دوقوزلو، علمدارلو، رحیمی، کوهی، کلهلو، قره‌بارلو و بهلولی) و ۲۳ بنکو (بنکوه‌های صفرلو، خواجه ویسلو، محمد علی داوودلو، توش مارلو، آبادچی، عراقی، داوودلو، جهانگیرلو، پارانلو، محمد خانلو نظری، رضایی کانلو، تقی بیگلو، بیگلو، میر، خدابخشلو، آقایی، بیرامی، پسندلو، اوزباشلو، چغارلو، قاسملو و محمودی) و گروه کارشناسان شامل ۴۵ کارشناس

مراغ، مزاحمت و رانده شدن عشایر توسط روستائیان و کشاورزان در مسیر کوچ، ترس از چرانیدن مراغ بیلاقی توسط روستائیان و دیگر عشایر و نداشتن پروانه چرا در قشلاق از مهمترین عوامل در کوچ زود هنگام محسوب می‌شوند. عابدی سروستانی (۱۳۹۳) به بررسی واکاوی کوچ زودرس بهاره عشایر در استان فارس پرداخت. یافته‌های ایشان نشان داد که ورود زود هنگام عشایر به مراغ بیلاقی عمومیت دارد و میانگین آن در بین سه ایل قشقای، خمسه و ممسنی به ترتیب برابر ۱۷/۵، ۲/۱ و ۴۱/۴ روز و در مجموع میزان متوسط آن ۱۲/۸ روز است. همچنین، اغلب عشایر دام‌های خود را به صورت پیاده از قشلاق به سمت بیلاق کوچ می‌دهند و این روش در مقایسه با انتقال دام با ماشین، به کاهش ورود زود هنگام دام به مراغ بیلاقی می‌انجامد. نتایج این مطالعه نشان داد عشایر در هنگام کوچ احساس امنیت کافی ندارند و از نظر آنان، گیاه بهمن و همچنین خشکسالی می‌تواند به ترتیب ۱۸ و ۲۶ روز کوچ را به جلو اندازد. در مجموع، از دید عشایر مهم‌ترین عامل در کوچ زودرس، به ترتیب کمبود آب و کمبود علوفه برای دام است. صیانت از ایل‌راه‌های عشایری، گماشتن قرقبان برای مراغ بیلاقی، افزایش تأمین امنیت کوچ، ایجاد اتراقگاه‌های موقت در مسیر کوچ به منظور تأمین خدمات حمایتی دام، انجام اقدامات لازم برای کنترل گیاه بهمن در مراغ قشلاقی، تأمین آب مورد نیاز عشایر با روش‌های مناسب و تأمین بخشی از علوفه مورد نیاز دام در سال‌های خشک‌سالی از پیشنهاد های این پژوهش برای کنترل کوچ زودرس عشایر است.

مواد و روش‌ها

زیست‌بوم طایفه شش بلوکی به وسعت تقریبی ۱۳۱۸۷۰۰ هکتار شامل قسمت‌هایی از استان فارس، بوشهر و اصفهان می‌باشد و یکی از زیست‌بوم‌های بزرگ در ایل قشقای بشمار می‌آید. شش بلوکی‌ها از پرجمعیت‌ترین طوایف ایل قشقای هستند و در این زیست‌بوم حداکثر جمعیت را به خود اختصاص

این رابطه ۱۵ پرسشنامه با کمک بهره‌برداران خارج از جامعه آماری مورد مطالعه بصورت مصاحبه تکمیل گردید و با استفاده از نرم‌افزار SPSS، آلفای کرانباخ برای این بخش از پرسشنامه (برای کارشناسان ۰/۸۳ و برای بهره‌برداران ۰/۷۸) بدست آمد. جمع‌آوری اطلاعات و آمار مورد نیاز در این تحقیق در قالب عملیات میدانی و مراجعه به بهره‌بردار در محل زیست‌بوم عشایری طایفه شش بلوکی انجام شد. تعداد نمونه مورد مطالعه در این تحقیق با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده با تخصیص نسبتی و به‌کارگیری فرمول کوکران ۳۴۶ نمونه به‌دست آمد. با توجه به اینکه تعدادی از بنکوها ممکن بود در قشلاق و یا در بیلاق ساکن باشند ولی دام‌های خود را از طریق چوپان کوچ می‌دادند، از این رو روی ۷ تیره و ۲۳ بنکو بررسی انجام شد که در مورد چهار بنکو دو مجموعه نمونه به‌طور جداگانه مصاحبه و پرسشنامه‌ها تکمیل گردید. در نهایت از ۴۰۵ خانوار پرسشنامه تکمیل و بعد مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با استفاده از روش کالموگراف-اسمیرنف نرمال بودن داده‌ها بررسی شد که از توزیع نرمال تبعیت نموده، بنابراین هم از روش‌های آماری پارامتریک و هم از روش‌های آماری ناپارامتریک برای تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده، استفاده شد.

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این تحقیق از آزمون‌های پارامتریک از جمله آنالیز تجزیه واریانس، آزمون دانکن و همچنین از آزمون‌های ناپارامتریک برای تعیین معناداری میانگین‌ها بین دو گروه کارشناسان و بهره‌برداران از جمله لامان ویتنی و کروسکال والیس استفاده شد. آزمون لامان ویتنی برابر غیرپارامتریک آزمون t مستقل است و برای مقایسه داده‌هایی که از طرح‌های گروه‌های مستقل بدست می‌آیند مورد استفاده قرار می‌گیرد. آزمون ویلکاکسون برابر غیرپارامتریک آزمون t جفت شده است و برای داده‌هایی که از اندازه‌گیری مکرر و طرح‌های

خبره و مطلع با کوچ عشایر و مدیریت چرا در ادارات کل منابع طبیعی و عشایر استان‌های فارس و بوشهر و همچنین در شهرستان‌هایی که زیست‌بوم عشایر این طایفه واقع شده، می‌باشد.

تعیین حجم نمونه

اخذ تصمیم درباره حجم نمونه، از لحاظ تأمین میزان دقت نتایج نمونه‌گیری و صرفه‌جویی در مقدار وقت و هزینه، از اهمیتی خاص برخوردار است. بدیهی است که بزرگ بودن حجم نمونه موجب صرف هزینه و وقت زیاد و کوچک بودن حجم نمونه موجب عدم دقت کافی برآوردها می‌شود. سعی ما بر این است که در چارچوب اطلاعات موجود و با توجه به وقت و هزینه ممکن و دقت لازم، مناسب‌ترین حجم ممکن نمونه را انتخاب کنیم. بدین ترتیب برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد. حجم نمونه ۳۴۵ خانوار بدست آمد که در مورد بهره‌برداران این طایفه برای دقت بیشتر در این تحقیق ۴۰۵ نمونه انتخاب شد که بر اساس حجم جامعه در تیره‌ها (۷ تیره) و بنکوها (۲۳ بنکو) و با نسبت‌گیری از حجم جامعه، حجم نمونه مشخص شد. در مورد کارشناسان در دو استان بوشهر و فارس جمعاً تعداد ۴۵ کارشناس خبره و مطلع با کوچ عشایر و مدیریت چرا انتخاب شد.

روش جمع‌آوری اطلاعات

در این پژوهش، به‌منظور گردآوری داده‌های مورد نیاز از پرسشنامه، از پرسش‌های پنج گزینه‌ای لیکرت (از خیلی کم امتیاز ۱ تا خیلی زیاد امتیاز ۵) و مصاحبه استفاده شد. در تأمین روایی پرسشنامه، سؤال‌ها در اختیار تعدادی از اعضای هیئت علمی متخصص در رشته مرتع (۴ نفر) و خبرگان بخش اجرا (۴ نفر) قرار داده شد و برآیند نظرات آنان در پرسشنامه گنجانیده شد. برای محاسبه ضریب قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری از آلفای کرانباخ استفاده شد (قاسمی، ۲۰۰۵)؛ در

کاهش سطح آن در قشلاق، امکان حضور بهره‌برداران غیرذیحق در بیلاق، رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق، کمبود امکانات و خدمات بهداشتی در مسیر کوچ از قشلاق به بیلاق و ترس از چراندن مراتع بیلاقی توسط روستائیان و عشایر دیگر می‌باشد. در حالی که بهره‌برداران عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام را به ترتیب اولویت: کاهش بارندگی و خشکسالی‌های پی در پی، نداشتن پروانه چرا در قشلاق، ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، کمبود امکانات و خدمات بهداشتی در مسیر کوچ از قشلاق به بیلاق و رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق می‌دانند؛ مهمتر از بقیه عوامل مؤثر مورد بررسی از جمله ترس از چراندن مراتع بیلاقی توسط روستائیان و عشایر دیگر، امکان حضور بهره‌برداران غیرذیحق در بیلاق، آزار رساندن گیاه بهمن به دام در قشلاق، تبدیل کاربری مراتع و کاهش سطح آن در قشلاق، گرمای زودرس در قشلاق و از بین رفتن مراتع میان‌بند می‌باشد.

زوج‌های هم‌تا شده بدست می‌آیند بکار می‌رود. در این آزمون‌ها رتبه‌بندی انجام می‌شود و محاسبات روی رتبه‌ها انجام می‌گیرد. برای بررسی میزان همبستگی بین نظرات کارشناسان و همچنین بین نظرات بهره‌برداران از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن استفاده شد.

نتایج

الف- نتایج تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام از دید کارشناسان و بهره‌برداران

همان‌طور که در جدول ۱ مشخص است، کارشناسان عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام به مراتع بیلاقی را به ترتیب اولویت: ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، گرمای زودرس در قشلاق، کاهش بارندگی و خشکسالی‌های پی در پی، نداشتن پروانه چرا در قشلاق و از بین رفتن مراتع میان‌بند می‌دانند؛ مهمتر از بقیه عوامل مؤثر مورد بررسی از جمله آزار رساندن گیاه بهمن به دام در قشلاق، تبدیل کاربری مراتع و

جدول ۱- اولویت اهمیت عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام از دید کارشناسان و بهره‌برداران

اولویت اهمیت	SE	میانگین نظرات	اولویت اهمیت	SE	میانگین نظرات	عوامل مؤثر	وضعیت کوچ
عوامل مؤثر از دید بهره‌برداران	اشتباه از معیار	بهره‌برداران (۴۰۵ خانوار)	عوامل مؤثر از دید کارشناسان	اشتباه از معیار	کارشناسان (۴۵ نفر)		
۱۰	۰/۰۴۲۳۳	۳/۷۹۰۱	۲	۰/۱۰۷۷۳	۳/۹۷۷۸		گرمای زودرس در قشلاق
۴	۰/۰۳۹۲	۲/۵۹۷۵	۱۰	۰/۱۳۹۹۹	۲/۷۳۳۳		کمبود امکانات و خدمات بهداشتی در مسیر کوچ از قشلاق به بیلاق
۷	۰/۰۴۰۷۴	۳/۱۱۶	۸	۰/۱۳۴۱۷	۳/۹۱۱۱		امکان حضور بهره‌برداران غیرذیحق در بیلاق
۱۱	۰/۰۴۷۱۳	۳/۵۶۷۹	۵	۰/۱۲۰۹۸	۴/۰۲۲۲		از بین رفتن مراتع میان‌بند
۱	۰/۰۳۵۰۴	۴/۱۰۱۲	۳	۰/۱۱۴۴	۴/۰۴۴۴		کاهش بارندگی و خشکسالی‌های پی در پی
۵	۰/۰۳۹۲۵	۴/۰۴۶۹	۹	۰/۱۳۶۳۳	۳/۹۳۳۳		رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق کوچ زود هنگام
۶	۰/۰۳۹۴۷	۳/۹۸۷۷	۱۱	۰/۱۴۵۶۴	۴		ترس از چراندن مراتع بیلاقی توسط روستائیان و عشایر دیگر
۳	۰/۰۳۷۹۱	۴/۰۸۴	۱	۰/۰۹۹۶۱	۴/۰۸۸۹		ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی
۲	۰/۰۳۷۵۷	۲/۶۷۴۱	۴	۰/۱۱۶۷۳	۳/۰۲۲۲		نداشتن پروانه چرا در قشلاق
۸	۰/۰۴۲۱۹	۳/۴۸۸۹	۶	۰/۱۲۴	۳/۸۸۸۹		آزار رساندن گیاه بهمن به دام در قشلاق
۹	۰/۰۴۲۲۴	۳/۰۰۴۹	۷	۰/۱۲۴۲۷	۳/۱۷۷۸		تبدیل کاربری مراتع و کاهش سطح آن در قشلاق

بر اساس نتایج بدست آمده از آنالیز تجزیه واریانس، در مورد نظرات کارشناسان بین گروه‌های مختلف سنی و همچنین بین گروه‌های مختلف از نظر سابقه کار در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام، هیچگونه تفاوت معنی‌داری در سطح ۱ درصد و ۵ درصد بدست نیامد. با استفاده از آزمون لامان ویتنی جدول ۲، بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران عشایری در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد.

جدول ۲- مقایسه میانگین بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام به روش Uمان ویتنی

	نظرات	تعداد افراد پاسخگو	Mean Rank	Sum of Ranks
عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام دام به مراتع بیلاقی	بهره‌برداران	۴۰۵	۲۱۸/۶۲	۸۸۵۳۹/۵**
	کارشناسان	۴۵	۲۸۷/۴۶	۱۲۹۳۶/۵
	کل	۴۵۰		
Mann-Whitney U				۶۳۲۴/۵
Wilcoxon W				۸۸۵۳۹/۵
Z				-۳/۳۸۱
Asymp. Sig. (2-tailed)				۰/۰۰۱

بر اساس نتایج بدست آمده از آنالیز تجزیه واریانس جدول ۳، در مورد نظرات بهره‌برداران بین تیره‌های مختلف مورد بررسی (۷ تیره) در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام، تفاوت معنی‌داری ($P < ۰/۰۱$) وجود دارد. همچنین با استفاده از آزمون کروسکال والیس جدول ۳، در مورد نظرات بهره‌برداران بین تیره‌های مختلف مورد بررسی در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام تفاوت معنی‌داری ($P < ۰/۰۱$) وجود دارد.

جدول ۳- مقایسه میانگین نظرات بهره‌برداران بین تیره‌های مختلف در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام به

روش پارامتریک (آنالیز تجزیه واریانس) و ناپارامتریک (کروسکال والیس)

Test Statistics(a,b)		آنالیز واریانس					
عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام دام به مراتع بیلاقی		عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام دام به مراتع بیلاقی					
		منابع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
Chi-Square	۳۴/۵۵۴	بین گروهی	۲/۸۷۵	۶	۰/۴۷۹	۵/۶۷۶	۰/۰
df	۶	درون گروهی	۳۳/۵۹۶	۳۹۸	۰/۰۸۴		
Asymp. Sig.	۰/۰	کل	۳۶/۴۷۱	۴۰۴			

a Kruskal Wallis Test

b Grouping Variable: T

با استفاده از آزمون کروسکال والیس جدول ۴، در مورد نظرات بهره‌برداران بین بنکوه‌های مختلف مورد بررسی در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد.

بر اساس نتایج بدست آمده از آنالیز تجزیه واریانس جدول ۴، در مورد نظرات بهره‌برداران بین بنکوه‌های مختلف مورد بررسی (۲۳ بنکو) در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام، تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد. همچنین

جدول ۴- مقایسه میانگین نظرات بهره‌برداران بین بنکوه‌های مختلف در مورد عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام به روش پارامتریک (آنالیز تجزیه واریانس) و ناپارامتریک (کروسکال والیس)

Test Statistics(a,b)		آنالیز واریانس					
		منابع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام دام به مراتع بیلاقی	عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام دام به مراتع بیلاقی	بین گروهی	۱۰/۶۲۴	۲۶	۰/۴۰۹	۵/۹۷۶	۰/۰
df	۲۲	درون گروهی	۲۵/۸۴۷	۳۷۸	۰/۰۶۸		
Asymp. Sig.	۰/۰	کل	۳۶/۴۷۱	۴۰۴			

a Kruskal Wallis Test b Grouping Variable: T

($P < 0/01$) در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام وجود دارد. بدین معنی که با نظرات کارشناسان همسو بوده است.

- بررسی میزان همبستگی بین نظرات کارشناسان در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن جدول ۵، مشخص شد که بین نظرات کارشناسان همبستگی معنی‌داری

جدول ۵- میزان همبستگی بین نظرات کارشناسان در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

Correlation Coefficient		۰/۴۰۶**
Spearman's rho	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۶
	تعداد کارشناس پاسخگو	۴۵

مشخص شد که بین نظرات بهره‌برداران همبستگی معنی‌داری در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زودهنگام وجود ندارد. بدین معنی که با نظرات بهره‌برداران همسو نبوده است.

- بررسی میزان همبستگی بین نظرات بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زودهنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن جدول ۶،

جدول ۶- میزان همبستگی بین نظرات بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ زودهنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

۰/۰۶۵

Correlation Coefficient

۰/۱۹۱

Spearman's rho

Sig. (2-tailed)

۴۰۵

تعداد بهره بردار پاسخگو

عوامل مؤثر مورد بررسی از جمله تعیین تاریخ کوچ از سوی دولت با هماهنگی بهره‌برداران، کنترل گیاه بهمن در قشلاق از طریق اصلاح مراتع، برقراری اتراقگاه‌های موقت از سوی دولت در مسیر کوچ عشایر از قشلاق به بیلاق، مساعد بودن هوا در قشلاق و گماشتن قرقبان برای مراتع بیلاقی می‌باشد.

بر اساس نتایج بدست آمده از آنالیز تجزیه واریانس، در مورد نظرات کارشناسان بین گروه‌های مختلف سنی و همچنین بین گروه‌های مختلف سابقه کار در مورد تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام هیچگونه تفاوت معنی‌داری در سطح ۱ درصد و ۵ درصد بدست نیامد. به طوری که با استفاده از آزمون Uمان ویتنی جدول ۸، بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران عشایری در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام تفاوت معنی‌داری ($p < 0/01$) وجود دارد.

با استفاده از آنالیز تجزیه واریانس و آزمون کروسکال والیس جدول ۹، مقایسه میانگین انجام و مشخص شد که بین دیدگاه تیره‌های مختلف طایفه شش بلوکی در مورد پاسخگویی به مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد. همچنین این تفاوت بین بنکوه‌های مختلف مورد بررسی (۲۳ بنکو) در جدول ۱۰ وجود دارد.

ب- نتایج تعیین مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام از دید کارشناسان و بهره‌برداران

بر اساس نتایج بدست آمده در جدول ۷، کارشناسان عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام به مراتع بیلاقی را به ترتیب اولویت: تعیین تاریخ کوچ از سوی دولت با هماهنگی بهره‌برداران، برقراری اتراقگاه‌های موقت از سوی دولت در مسیر کوچ عشایر از قشلاق به بیلاق، کنترل گیاه بهمن در قشلاق از طریق اصلاح مراتع، گماشتن قرقبان برای مراتع بیلاقی و حمایت دولت از طریق تأمین علوفه می‌دانند؛ مهمتر از بقیه عوامل مورد بررسی از جمله وجود علوفه مرغوب در قشلاق، نبودن رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق، وجود مقدار زیاد علوفه در مرتع قشلاق، کافی بودن آب در قشلاق و مساعد بودن هوا در قشلاق می‌باشد. در حالی که بهره‌برداران عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام را به ترتیب اولویت: کاهش بارندگی و خشکسالی‌های بی در نداشتن پروانه چرا در قشلاق، ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، کمبود امکانات و خدمات بهداشتی در مسیر کوچ از قشلاق به بیلاق و رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق می‌دانند؛ مهمتر از بقیه

جدول ۷- اولویت اهمیت عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام از نظر کارشناسان و بهره‌برداران

اولویت اهمیت عوامل مؤثر از دید بهره‌برداران	SE اشتباه از معیار	میانگین نظرات بهره‌برداران (۴۰۵ خانوار)	اولویت اهمیت عوامل مؤثر از دید کارشناسان	SE اشتباه از معیار	میانگین نظرات کارشناسان (۴۵ نفر)	عوامل مؤثر	وضعیت کوچ
۹	۰/۰۴۳۹۳	۳/۱۴۳۲	۱۰	۰/۱۶۶۶۳	۳/۵۷۷۸	مساعد بودن هوا در قشلاق	کوچ بهنگام (کوچ بموقع)
۵	۰/۰۴۰۵۶	۳/۵۰۸۶	۹	۰/۱۵۷۶۳	۳/۸	کافی بودن آب در قشلاق	
۱۰	۰/۰۴۶۹۸	۳/۲۰۹۹	۴	۰/۱۲۹۵۸	۳/۷۱۱۱	گماشتن قرقبان برای مراتع بیلاقی	
۸	۰/۰۴۳۹۲	۳/۱۱۶	۲	۰/۰۹۶۸۶	۴/۱۷۷۸	برقراری اترافگاه‌های موقت از سوی دولت در مسیر کوچ عشایر از قشلاق به بیلاق	
۳	۰/۰۳۶۸۱	۴/۱۴۳۲	۷	۰/۱۴۳۵۵	۳/۹۳۳۳	نبودن رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع بیلاقی بین بهره‌برداران ذیحق	
۶	۰/۰۴۰۹۶	۳/۱۷۵۳	۱	۰/۰۸۳۴۲	۴/۲۲۲۲	تعیین تاریخ کوچ از سوی دولت با هماهنگی بهره‌برداران	
۱	۰/۰۳۵۴۱	۴/۲۰۹۹	۶	۰/۱۴۰۷۱	۳/۸	وجود علوفه مرغوب در قشلاق	
۲	۰/۰۳۵۸۳	۴/۱۱۱۱	۵	۰/۱۳۶۶۶	۴/۰۲۲۲	حمایت دولت از طریق تأمین علوفه	
۷	۰/۰۴۳۸۲	۳/۶۳۲۱	۳	۰/۱۲۰۰۶	۳/۷۳۳۳	کنترل گیاه بهمن در قشلاق از طریق اصلاح مراتع	
۴	۰/۰۳۷۸۲	۴/۰۶۹۱	۸	۰/۱۴۶۴۱	۳/۸۸۸۹	وجود مقدار زیاد علوفه در مرتع قشلاق	

جدول ۸- مقایسه میانگین بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام به روش U مان ویتنی

	نظرات	تعداد افراد پاسخگو	Mean Rank	Sum of Ranks
عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام به مراتع بیلاقی	بهره‌برداران	۴۰۵	۲۱۷/۷۲	۸۸۱۷۷**
	کارشناسان	۴۵	۲۹۵/۵۱	۱۳۲۹۸
	کل	۴۵۰		
Mann-Whitney U		۵۹۶۲		
Wilcoxon W		۸۸۱۷۷		
Z		-۳/۸۲۳		
Asymp. Sig. (2-tailed)		۰/۰		

جدول ۹- مقایسه میانگین نظرات بهره‌برداران بین تیره‌های مختلف در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام به روش پارامتریک (آنالیز تجزیه واریانس) و ناپارامتریک (کروسکال والیس)

Test Statistics(a,b)		آنالیز واریانس					
		منابع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
Chi-Square	عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام به مراتع بیلاقی	عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام	۳/۱۷۳	۶	۰/۵۲۹	۶/۰۱۹	۰/۰
		بین گروهی	۳۴/۹۶۶	۳۹۸	۰/۰۸۸		
df	۶	درون گروهی					
Asymp. Sig.	۶	کل	۳۸/۱۳۹	۴۰۵			

a Kruskal Wallis Test   b Grouping Variable:T

جدول ۱۰- مقایسه میانگین نظرات بهره‌برداران بین بنک‌های مختلف در مورد عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام به روش پارامتریک (آنالیز تجزیه واریانس) و ناپارامتریک (کروسکال والیس)

Test Statistics(a,b)		آنالیز واریانس					
	عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام به مراتع بیلاقی	منابع	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	Sig.
Chi-Square	۸۷/۴۷۶	عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام	۷/۹۷۸	۲۶	۰/۳۰۷	۳/۸۴۵	۰/۰
df	۲۶	به مراتع بیلاقی	۳۰/۱۶۱	۳۷۸	۰/۰۸		
Asymp. Sig.	۰/۰	کل	۳۸/۱۳۹	۴۰۴			

a Kruskal Wallis Test b Grouping Variable: T

بین نظرات بهره‌برداران هیچگونه همبستگی معنی‌داری در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام وجود ندارد. یعنی کارشناسان و بهره‌برداران به‌طور مستقل از هم نظرات خود را اعلام نموده‌اند.

- بررسی میزان همبستگی بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن جدولهای ۱۱ و ۱۲، مشخص شد که بین نظرات کارشناسان و همچنین

جدول ۱۱- میزان همبستگی بین نظرات کارشناسان در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

		Correlation Coefficient	۰/۲۸۱
Spearman's rho	عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام به مراتع بیلاقی	Sig. (2-tailed)	۰/۰۶۲
		تعداد کارشناس پاسخگو	۴۵

جدول ۱۲- میزان همبستگی بین نظرات بهره‌برداران در مورد پاسخگویی به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام با استفاده از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

	Correlation Coefficient	۰/۰۶۳
Spearman's rho	Sig. (2-tailed)	۰/۲۰۷
عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام دام به مراتع بیلاقی	تعداد بهره‌بردار پاسخگو	۴۰۵

بحث

کوچ زود هنگام، بهره‌برداران پاسخگو در این تحقیق عامل آزار رساندن گیاه بهمن *Stipa capensis* را از میان ۱۱ عامل ذکر شده در پرسشنامه، کارشناسان اولویت ۶ و بهره‌برداران اولویت ۸ اعلام نموده‌اند و علت این موضوع این است که کمی بارش و خشکسالی‌های پی در پی در زیست‌بوم طایفه شش بلوکی باعث شده که گیاه بهمن از عرصه مراتع قشلاقی حذف و یا بسیار کم شود، آن هم بصورت موضعی در برخی قلمروهای عشایری و به همین دلیل هم کارشناسان و هم بهره‌برداران برای این عامل ارزش زیادی قائل نشدند. با توجه به جدول ۷ مشخص است که کارشناسان ۵ مورد از ۱۱ مورد پرسشنامه را در مورد عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام برگزیدند، به همین منوال بهره‌برداران هم ۵ مورد از ۱۱ مورد عوامل مؤثر را انتخاب کردند. بر اساس نتایج بدست آمده از جدول ۸، با استفاده از آزمون من ویتنی بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران از نظر پاسخگویی و امتیاز دادن به عوامل مؤثر بر کوچ بهنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد. این موضوع نشان‌دهنده این است که اختلاف دیدگاه بین این دو گروه پاسخگو وجود دارد. با وجود این اختلاف دیدگاه، فقط می‌توان گفت که مهمترین عامل مؤثر که هر دو گروه پاسخگو اتفاق نظر دارند، حمایت دولت از طریق تأمین علوفه است. با توجه به خشکسالی‌های پی در پی که در بعضی از قلمروهای قشلاقی عشایر طایفه شش بلوکی بود، این مدت خشکی و خشکسالی و کم بارشی به حدود ۸ سال رسید. این موضوع و گرانی قیمت علوفه ضربه‌ای مهلک بر دامداری عشایری وارد کرده که عشایر با وجود اطلاع از تخریب مراتع اقدام به کوچ زودرس و نابهنگام به مراتع بیلاقی نموده و با این

همان‌طور که در جدول ۱ مشخص است، کارشناسان ۵ مورد از ۱۱ مورد پرسشنامه را در مورد عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام برگزیدند، به همین منوال بهره‌برداران هم ۵ مورد از ۱۱ مورد عوامل مؤثر را انتخاب کردند. بر اساس نتایج بدست آمده از جدول ۲، با استفاده از آزمون من ویتنی بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران از نظر پاسخگویی و امتیاز دادن به عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) بدست آمد. این موضوع نشان‌دهنده این است که اختلاف دیدگاه بین این دو گروه پاسخگو وجود دارد. با وجود این اختلاف، اگر از اولویت و ترتیب تقدم و تأخر عوامل ۱ تا ۵ در مورد مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام کارشناسان و بهره‌برداران صرف‌نظر کنیم، همان‌طور که در جدول ۱ مشخص است وجه تشابهی هم در مهمترین عوامل مؤثر دیده می‌شود؛ از جمله ناکافی بودن علوفه در مراتع قشلاقی، کاهش بارندگی و خشکسالی‌های پی در پی و نداشتن پروانه چرا در قشلاق بوده؛ البته فقط در دو عامل بعدی اختلاف نظر وجود دارد. پس در هر سه مورد از مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زود هنگام، هر دو گروه پاسخگو (کارشناسان و بهره‌برداران) تقریباً اتفاق نظر دارند و می‌توان پذیرفت که این عوامل بسیار با اهمیت می‌باشد و لازم است در برنامه‌ریزی‌های تقویم کوچ و جلوگیری از کوچ زود هنگام مورد توجه قرار گیرد. این نتایج با نتایج محققان دیگر از جمله قنبری (۱۳۸۰)، شاه‌محمدی (۱۳۸۴) و عابدی سروستان (۱۳۹۳) مطابقت دارد. از مواردی که باید به آن توجه نمود اینکه برخلاف برخی از تحقیقات انجام شده در مورد علل

مهمترین عامل مؤثر بر کوچ بهنگام را تعیین تاریخ کوچ از سوی دولت با هماهنگی بهره‌برداران اعلام کرده‌اند؛ از این رو به نظر می‌رسد از این بعد در استان فارس برای تعیین تاریخ و تقویم کوچ عشایر از قشلاق به ییلاق نظرات بهره‌برداران خبره عشایری برحسب ایل، طایفه، تیره و حتی بنکوه‌های مختلف گرفته شده و با آنان هماهنگی‌های لازم به عمل آمده تا کوچ بهنگام اتفاق بیفتد و جلو تخریب مراتع ییلاقی گرفته شود. نبودن رقابت در رسیدن و بهره‌برداری از مراتع ییلاقی بین بهره‌برداران ذیحق از جمله عامل مهم دیگری است که بهره‌برداران برای انجام کوچ بهنگام اعلام کرده‌اند. همچنین گماشتن قرقبان برای مراتع ییلاقی عامل مهم دیگری است که کارشناسان به آن اشاره کرده‌اند؛ بنابراین به این نتیجه می‌توان دست یافت که نگرانی بهره‌برداران بیشتر از چراندن مراتع ییلاقی زودتر از موعد به وسیله مرتع‌داران عشایری غیر و روستائیان مستقر در ییلاق می‌باشد. همین عوامل باعث شده که چرای زودهنگام اتفاق افتاده و بهره‌برداران برای چراندن مراتع ییلاقی از یکدیگر گوی سبقت برابند؛ در این صورت نتیجه آن چیزی جز چرای زودرس، مفرط و تخریب بیش از حد مراتع ییلاقی نخواهد بود. برای حل این مشکل به نظر می‌رسد که در زمینه‌های مختلف به جامعه بهره‌بردار آموزش‌های لازم داده شود تا راغب شود برای مراتع ییلاقی خودشان طرح مرتع‌داری تهیه و به مرحله اجرا بگذارند. بدین طریق مراتع حفظ شده و این نگرانی برطرف خواهد شد. لازم به ذکر است که پروژه بزرگ مدیریت چرا که از سوی دولت تهیه شده، مدت ۸ سال است که در استان‌ها به مرحله اجرا گذاشته شده است ولی بدلائل زیادی از جمله مشکلات فنی، مالی، اجرایی و ... این پروژه نتوانسته موفقیت زیادی کسب نماید. بنابراین پیشنهاد می‌گردد چنانچه موانع بر سر راه اجرای این پروژه برداشته شود، می‌توان امیدوار بود که تا حدودی جلو کوچ زودهنگام گرفته شود. بسیاری از عشایر به صورت پیاده کوچ می‌کنند و این روش در مقایسه با کوچ ماشینی می‌تواند به کاهش میزان ورود زودهنگام دام به مراتع ییلاقی بینجامد. به بیان دیگر، جابه‌جایی دام فقط با استفاده از

کار تیشه به ریشه گیاهان مرتعی زده و مهمترین سرمایه خود را دچار تزلزل می‌کنند. بنابراین در برنامه‌ریزی‌های تقویم کوچ و برقراری کوچ بهنگام، باید این عامل از طریق دولت حمایت شود، ضمن اینکه باید به نظرات هر دو گروه پاسخگو و عوامل با اهمیت دیگر هم که در این رابطه بیان شده، توجه نمود. با توجه به نتایج تحقیق، بین نظرات کارشناسان از لحاظ پاسخگویی و دادن امتیاز به مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زودهنگام و همچنین کوچ بهنگام تفاوت معنی‌داری وجود ندارد اما بین کارشناسان همبستگی معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد؛ در حالی که در بهره‌برداران بین تیره‌ها و بنکوه‌های مختلف عشایری از لحاظ پاسخگویی و دادن امتیاز به مهمترین عوامل مؤثر بر کوچ زودهنگام و همچنین کوچ بهنگام تفاوت معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد که به نظر می‌رسد با تفکر کارشناسان همسو بوده و همگرایی دارد ولی در بهره‌برداران احتمالاً بدلیل جمعیت بیشتر و تنوع در رفتار، نگرش، ویژگی‌های فردی و اجتماعی و همچنین در برخورد با زیست‌بوم خود بوده و از دگرگونی بیشتری در دیدگاه و نگرش برخوردار می‌باشد.

پیشنهادها

عشایر در صورت دسترسی به علوفه مورد نیاز در قشلاق و در مسیر کوچ، مشکلی برای کوچ زودتر از موعد احساس نمی‌نمایند و خود را درگیر مشقات و مشکلات ناشی از کوچ زودهنگام نمی‌کنند و بر سر استفاده از علوفه‌های مرتعی در مسیر کوچ و مراتع ییلاقی با یکدیگر به نزاع نمی‌پردازند. پیشنهاد می‌شود براساس نتایج بدست آمده از این تحقیق که هم کارشناسان و هم بهره‌برداران عشایری مهمترین عامل مؤثر بر کوچ زودهنگام را حمایت دولت از طریق تأمین علوفه عنوان کرده بودند، برای این عامل مهم تمهیداتی اندیشیده شود تا جلو کوچ زودهنگام گرفته شود. هرچند به نظر می‌رسد برای جلوگیری از کوچ زودهنگام باید ماتریسی از عوامل مهم مؤثر در نظر گرفته شود. بر اساس نتایج تحقیق مبنی بر اینکه کارشناسان

- مهربانی، ع. ۱۳۶۹. اسکان عشایر و مسأله مراتع. مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر. شیراز.
- میلادفر، ح.، بارانی، ح.، جولایی، ر. و ریاضی فر، پ. ۱۳۸۹. بررسی و تعیین اندازه واحدهای بهره‌برداری مرتعی بر پایه بهره‌وری اقتصادی و پایداری اجتماعی، نشریه مرتع و آبخیزداری، منابع طبیعی ایران، ۱۱۳(۱): ۱۱۹-۱۱۴.
- Grahen, R., 2008. *The Paradox of Pastoral Vulnerability: From Poverty to Power*. Oxford: Oxfam.
- Harrington, G. N, Wilson, A. D, and Young, M. D., 1984. *Management of Australia's Rangelands*, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization, 347p.
- Holechek, J. L, Pieper, R. D, Herbal, C. H. and Hall, P. P., 2004. *Range Management (Principles and Practices)*. Prentice Hall, USA, 607p.
- Liang, Y., Han, G., Zhou, H., Zhao, M., Snyman, H.A., Shan, D. and Havstad, K. M., 2009. Grazing intensity on vegetation dynamics of typical steppe in northeast inner Mongolia. *Rangeland Ecological Management*, 62: 328- 336.
- McIntyre, S. and Lavorel, S., 2001. Livestock grazing in sub-tropical pastures: steps in the analysis of attribute response and plant functional types. *Journal of Ecology*, 89: 209- 226.
- Milchunas, D.G. and Lauenroth, W.K., 1993. Quantitative effects of grazing on vegetation and soils over a global range of environments. *Ecological Monographs*, 63: 327-366.
- Nori, M. 2007. Mobile livelihoods, patchy resources & shifting rights: Approaching pastoral territories. Working Draft for Discussion. International Land Coalition, 24p.
- Val, E. D. and Crawley, M. J., 2005. Are grazing increaser species better tolerators than decreaseers? An experimental assessment of defoliation tolerance in eight British grassland species. *Journal of Ecology*, 93: 1005-1016.
- Valentine, J. F., 2001. *Grazing Management*. University of San Francisco, USA. 659 p.
- Walker, J. W. and Hodgkinson, K.C., 2000. Grazing management: new technologies for old problems. *Proceedings of the International Rangeland Congress*, CSIRO, 424-430.

ماشین می‌تواند اثر زیادی در افزایش ورود زود هنگام دام به مراتع بیلاقی داشته باشد. بنابراین اندیشیدن تمهیدات مناسب مانند صیانت از ایل راه‌های عشایری، برقراری اتراقگاه‌های موقت از سوی دولت در مسیر کوچ عشایر از قشلاق به بیلاق و گماشتن قربان برای مراتع بیلاقی به منظور اطمینان از چرانده نشدن این مراتع توسط دیگر دامداران هم می‌تواند به افزایش این نوع کوچ در بین عشایر بینجامد و هم عشایر فرصت استفاده از مراتع میان‌بند را بیشتر خواهند داشت که خود به افزایش زمان طی مسیر کوچ و در نتیجه، ورود بهنگام دام به مراتع بیلاقی کمک زیادی بنماید.

منابع مورد استفاده

- جوری، م. ح. ۱۳۷۸. بررسی اقتصادی - اجتماعی چرای زودرس در مراتع بیلاقی غرب مازندران. مطالعه موردی: مراتع بیلاق جواهر دره رامسر. دانشگاه تربیت مدرس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- زندرضوی، سیامک. ۱۳۷۱. ایلات و عشایر کرمان: ادامه روند کوچ یا اسکان. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۲: ۱۳۰-۱۱۲.
- صباحی، ا. ۱۳۷۹. نقش مدیریت چرا و زمان‌بندی کوچ عشایر در طرح تعادل دام و مرتع، گزارش فنی، اداره کل منابع طبیعی استان فارس.
- عابدی سروستانی، ا. ۱۳۹۳. واکاوی کوچ زودرس بهاره عشایر استان فارس. تحقیقات جغرافیایی، ۲۹(۴): ۲۷-۴۲.
- عطری، م. ۱۳۷۳. تفسیر اثرات چرای زودرس در تخریب مراتع. نشریه جنگل و مرتع، ۲۲:.
- قنبری، ع. ۱۳۶۷. مشکلات زندگی عشایری. فصل‌نامه کوچ. شماره ۵.
- قنبری، ی. ۱۳۸۰. ارزیابی اثرات اجرای طرح کنترل ورود دام از مناطق قشلاقی به مراتع بیلاقی در استان اصفهان. چکیده مقالات اولین همایش ملی تحقیقات مدیریت دام و مرتع. ۴۰۰ ص.
- کردوانی، پ. ۱۳۷۱. مراتع مسائل و راه‌حل‌های آن. انتشارات دانشگاه تهران. ۵۹۴ ص.
- محمدی گلرنگ، ب. ۱۳۷۳. بررسی تغییرات پوشش گیاهی حوزه سد امیرکبیر(کرج) طی ۲۰ سال گذشته(۱۳۵۲-۱۳۷۲). (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گرگان).
- مقدم، م. ر. ۱۳۷۷. مرتع و مرتعداری. انتشارات دانشگاه تهران، ایران، ۴۷۱ ص.

Identification and analyzing the most important factors affecting early and well-timed migration in Shesh-Bolooki nomad tribe

S.M.R. Habibian^{1*}, H. Barani², A. Abedi Sarvestani³ and A. Sepehri⁴

1*- Corresponding author, Ph.D. Student of Rangeland Science, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran, Email: smrhabibian@yahoo.com

2- Associate Professor, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Iran

3- Associate Professor, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Iran

4- Professor, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Iran

Received:13/11/2016

Accepted:24/5/2017

Abstract

Data gathering was done using 405 respondents from nomads and also 45 respondents from well-skilled and knowledgeable experts regarding migration and livestock grazing management in Fars and Bushehr provinces with the aim of identification and analyzing the most important factors affecting early and well-timed migration toward summer rangelands in Qashqai nomad (Shesh-Bolooki tribe) ecosystem in 2015. Descriptive and analytic methodology was applied using questionnaire and interview methods. In this study, the views of two respondent groups were assessed using Likert scale (five ordered response levels). Then, they were compared through parametric and non-parametric tests including analysis of variance, Mann–Whitney U and Kruskal–Wallis tests. The results showed that there was a significant difference between experts and beneficiaries views with regard to the priority of factors ($P<0.01$). Based on experts' views, the lack of enough forage in winter rangelands, early warm weather in winter rangelands, decreasing of precipitation and consecutive droughts, not having grazing license in winter rangelands and degradation of migration route were the most important factors affecting early migration. However, according to the beneficiaries' views, reduced precipitation and consecutive droughts, not-having grazing license for winter rangelands, lack of enough forage in winter rangelands, lack of health facilities and services on the way from winter rangelands to summer rangelands and competing to reach summer rangelands among the beneficiaries, were introduced as the most important factors affecting early migration. Based upon the experts views, determining migration time by the government in coordination with beneficiaries, establishment of temporary settlements on the way between summer and winter rangelands, controlling the *Stipa capensis* species in winter rangelands through rangeland improvement plans, assigning rangers for summer rangelands and government support through providing supplementary forage were among the most important factors affecting well timed migration. According to the beneficiaries' views, existing of suitable forage in winter rangelands, government support through supplementary forage provision, lack of competition between beneficiaries on reaching and exploiting summer rangelands, existing of enough forage in winter rangelands and having enough drinking water in winter rangelands rangelands In this research, it was found that there is a significant correlation between experts views ($P<0.01$); however, no significant correlation was found between the beneficiaries views.

Keywords: Early migration, well-timed migration, early grazing, summer rangelands, Shesh-Bolooki tribe.